

Alexander Iskandaryan, Hrant Mikaelian, Sergey Minasyan, *War, Business and Politics: Informal Networks and Formal Institutions in Armenia*, Caucasus Institute, Yerevan 2016, ss. 144

*Rafał Czachor**

Skuteczne badanie procesów transformacji politycznej wymaga dużo bardziej złożonego podejścia niż tylko analiza sfery instytucjonalnej. Mechanizmy nieformalne, określające niepisane i nieposiadające sankcji prawnej zasady gry politycznej, dynamika konstelacji aktorów politycznych, a także źródła patologii życia publicznego mogą być dość dobrze opisane przy użyciu paradygmatu neoinstytucjonalnego. Literatura naukowa dotycząca zjawisk nieformalnych w polityce znacznie przyrasta w ostatnim dziesięcioleciu, wpisując się w dwa przeciwstawne spojrzenia na naturę tego zjawiska. Pierwsze postrzega zjawiska nieformalne jako negatywny element wpływający na jakość polityki i organizacji życia społecznego (Rothstein, 2011). Drugie skupia się na dynamice i mechanizmach zjawisk nieformalnych, traktując je jako immanentny

element funkcjonowania struktur społecznych bez przydawania mu charakterystyk aksjologicznych. Jest to podejście bliskie rozumieniu tego problemu w Weberowskim rozumieniu patrymonializmu (Bach, Gazi-bo, 2010; Hale, 2015). Niezależnie od stosunku politologów do tego zagadnienia, rozwój badań prowadzonych w podejściu neoinstytucjonalnym i neopatrymonialnym w odniesieniu do społeczeństw przeżywających głęboką transformację jest zauważalny.

Powyższy fakt, a także to, że dorobek współczesnych ormiańskich politologów jest praktycznie w Polsce nieznany (Czachor, 2014), sprawia, iż recenzowana pozycja jest książką godną uwagi i polecenia szerokiemu kręgowi osób zainteresowanych przemianami społeczno-politycznymi zachodzącymi na Kaukazie Południowym. Autorzy publikacji są związani z Instytutem Kaukazu, renomowanym erywańskim think-tankiem. Niewielka objętość

* Uczelnia Jana Wyżykowskiego w Polkowicach, Wydział Nauk Społecznych.

wo praca *Wojna, biznes i polityka: nieformalne sieci i formalne instytucje w Armenii* jest świeżym i wartościowym poznanawczo studium przemian w państwie, które balansuje pomiędzy wadliwą demokracją a „miękkim”, klanowym autorytaryzmem.

Recenzowana pozycja składa się ze wstępu, rozdziału metodologicznego, dwóch rozdziałów merytorycznych oraz zakończenia. We wstępie autorzy dokonali krótkiego przeglądu literatury naukowej, która jest obecnie „kanoniczna” dla paradygmatu neopatrymonialnego (w tym prac takich badaczy jak Gunther Roth i Robin Theobald). To istotne, bowiem wskazuje na przyjętą przez ormiańskich politologów operacjonalizację pojęcia nieformalności – jest ono postrzegane w kategoriach neopatrymonializmu, a więc nawiązujących do paradygmatu używanego przez Maxa Webera. Oznacza to, że przedmiotem uwagi jest zakres takich zjawisk, jak: patronat, klientelizm, zawłaszczanie dóbr publicznych oraz ich wpływ na politykę państwa i relacje pomiędzy aktorami politycznymi. Tym samym książkę można potraktować jako *case study* korespondujące z powstającymi w tym paradygmacie opracowaniami teoretycznymi (Giordano, Hayoz, 2013; Czachor, 2015). Autorzy publikacji wskazują, że rozpad instytucji społecznych w okresie dezintegracji ZSRR stał się podatnym gruntem dla rozwoju stosunków neopatrymonialnych (s. 8). Chciałoby się dodać, że organizacja życia społecznego Armenii, powiązania rodzinno-klanowe

i korporacyjne, zaszczości historyczno-kulturowe oraz łagodny autorytaryzm władz powiązanych z tzw. „klanem karabaskim” znacząco wzbogaciły nieformalny aspekt polityki tego kaukaskiego państwa, czyniąc zeń wręcz modelowy przykład postradzieckiego reżimu neopatrymonialnego.

W rozdziale zatytułowanym *Metodologia* omówiono sposób przeprowadzenia badania oraz zdefiniowano elity władzy współczesnej Armenii. Ze względu na wciąż nierozwiązany konflikt w Górskim Karabachu, który *nota bene*, mimo że formalnie jest nieuznanym parapaństwem, tworzy z Armenią jedną przestrzeń społeczno-goapodarczą, istotną rolę odgrywają wojskowi. Z tego powodu badacze wyodrębniają elitę polityczną, elitę wojskową oraz elity polityczne wywodzące się z kręgów wojskowych. Te ostatnie, jak pokazuje praktyka, odgrywają wiodącą rolę w niemalże wszystkich sferach publicznych, nie tylko w polityce, ale także w biznesie. Bazując na szeregu kryteriów, autorzy wyodrębnili najbardziej wpływowych członków elit politycznych Armenii. Zaszeregowano ich do następujących kategorii: dysydenci, kombataneci, rewolucjoniści, biznesmeni, profesjonalisci, technokraci, protegowani, aktywiści społeczni, działacze partyjni (s. 25). Z perspektywy ewolucji elit politycznych zespół badaczy wyodrębnił następujące etapy transformacji Armenii: 1988–1991 – okres *pierestrojki*, 1992–1994 – okres budowy niepodległego państwa i wojny w Górskim Karabachu, 1995–2000 – dominacja elit wojskowych, 2000–2010 – wzrost

siły obozu prezydenckiego, 2011–2013 odbudowa instytucji i konsensus spowodowane zjawiskami kryzysowymi.

Dwa rozdziały książki stanowią *de facto* studia dwóch przypadków nieformalności w procesie transformacji Armenii od późnej *pierestrojki*, a więc II połowy lat 80., do współczesności. Pierwszy z nich zatytułowano *Elity polityczne Armenii: wymiana pokoleń*. Zreferowano w nim bliżej genezę głównych grup stanowiących konstelację ormiańskiej elity politycznej oraz przedstawiono rozwój stosunków pomiędzy nimi. Autorzy wskazują, że rywalizacja pomiędzy poszczególnymi grupami elit stanowiła główny czynnik nadający dynamikę systemowi politycznemu Armenii. Rywalizacja miała następujący charakter: rewolucjoniści vs. dysydenci, rewolucjoniści vs. kombatanci. Dotyczyła ona także sfery wpływów gospodarczych. Autorzy stwierdzają, że pojęcie systemu oligarchicznego tylko częściowo oddaje istotę sytuacji panującej w Armenii, wskazując na znaczenie sieci zależności typu patron-klient (s. 60). Omówili oni okoliczności kształtowania się elit biznesowych, ich nieformalne związki z elitami politycznymi i wzajemne wpływy. Zasadniczo wskazują oni, że sytuacja w Armenii stabilizuje się, co oznacza stopniową eliminację zjawisk nieformalnych i „szarej strefy” z życia gospodarczego. Następnie badacze przedstawiają analizę ewolucji sceny partyjnej i obecności zjawisk nieformalnych w procedurach wyborczych. Autorzy zaznaczają, że w epoce Roberta Koczariana doszło do wzmocnienia władzy opar-

tej nie na instytucjach, lecz personifikacji władzy i rozwoju sieci klientelistycznych (s. 84), co jest istotą reżimu neopatrymonialnego. W ostatnim dziesięcioleciu z kolei zarysował się trend rosnącego udziału profesjonalistów i technokratów w elitach władzy w Armenii. Skłania to autorów do wniosku, że choć Armenia jest wciąż daleka od ustroju skonsolidowanej demokracji, to wraz z upływem czasu oddala się od klasycznego modelu reżimu neopatrymonialnego (s. 91).

Drugi rozdział recenzowanej publikacji nosi tytuł *Reformy wojskowości w Armenii: od sieci do współpracy*. W rozdziale tym badacze podjęli się próby odpowiedzi na pytania o wpływ reform w sferze obronności na pozycję i wpływy dawnych oficerów, znaczących kombatantów wojny z Azerbejdżanem, jak dalekie są wpływy środowisk wojskowych na politykę Armenii. Wywód rozpoczyna się od analizy powstania armii walczącej w Górskim Karabachu, w którym czołową rolę odegrał *pie-restrojkowy* ruch narodowy „Krunk”. Ówczesna armia miała w istocie półprofesjonalny charakter, bowiem do zawodowców dołączali ochotnicy, fanatyczni *fedayini*, czy przedstawiciele ormiańskiej diaspory (w tym np. legendarni Monte „Awo” Melkonian czy Varthan „Duszman” Stepanian, którzy ponieśli śmierć w walkach). Nie przeszkodziło to jej w krótkim czasie osiągnąć wysoki poziom gotowości bojowej i odnosić sukcesy nad Azerbejdżanem. Właśnie militarny triumf jest postrzegany jako źródło dominacji elit wojskowych

w polityce Armenii nie tylko lat 90., ale też późniejszych. Co ważne, liderzy armii walczącej w Górskim Karabachu zajęli kluczowe urzędy we władzach nieuznanej Republiki Górskiego Karabachu, zaś następnie płynnie przeszli do elit władzy Armenii. Tyczy się to także jej prezydentów: Roberta Koczariana i Serża Sarkisjana. W dalszej części rozdziału omówiono związki środowisk wojskowych ze światem polityki oraz pojawiające się konflikty (m.in. wynikające z faktu, że zdelegalizowana w Armenii partia „Dasznakcutiun” kontynuowała działalność w Republice Górskiego Karabachu). Dużą uwagę zwrócono na działalność liderów organizacji weteranów „Jerkrapach”, która przez lata postrzegana była jako najbardziej wpływowy NGO w Armenii. Badacze przeanalizowali rotacje w elitach oficerskich po 2008 roku, wskazując, że proces profesjonalizacji armii, dążenie do podwyższenia jej gotowości bojowej i walka z korupcją stały się elementami osłabiającymi dawne sieci klientelistyczne w armii. Niebagatelną rolę odgrywa też czynnik obiektywny – wymiana pokoleniowa i odejście w stan spoczynku doświadczonych i mających szerokie powiązania nieformalne weteranów. Autorzy pozytywnie oceniają proces wprowadzania cywilnej kontroli nad armią, podkreślając, że poprawiają się wskaźniki społecznego zaufania do armii (s. 123), choć obecnej kadrze oficerskiej brakuje spójnej wizji przyszłości wojska i jego roli w społeczeństwie.

W zakończeniu ormiańscy badacze podkreślają, że przypadek Armenii demonstrowa-

je zarówno uniwersalne cechy reżimu neopatrymonialnego, jak i własną specyfikę. Na tę ostatnią składa się fakt cyklicznych cyrkulacji elit władzy (zwłaszcza w latach 90.), znaczny wpływ oficerów na sferę polityki i biznesu, fakt rozrzucenia po świecie znacznej diaspory ormiańskiej oraz jej wpływ na politykę krajową. Pod względem merytorycznym recenzowaną pracę należy ocenić bardzo wysoko, zaś pojawiające się kolejne badania nad Kaukazem Południowym w ujęciu neopatrymonialnym (Polese, Rekhviashvili, 2017) potwierdzają aktualność tej problematyki.

BIBLIOGRAFIA:

- Bach, D.C., Gazibo, M., (red.). (2010). *Neopatrimonialism in Africa and Beyond*. London: Routledge.
- Czachor, R. (red.). (2014). *Armenia i Górski Karabach w procesach transformacji społecznej i politycznej*. Wrocław: Instytut Polsko-Rosyjski.
- Czachor, R. (2015). *Postradzieckie reżimy polityczne w perspektywie neopatrymonialnej. Wstęp do badań*. Wrocław: Instytut Polsko-Rosyjski.
- Giordano, C., Hayoz, N. (red.). (2013). *Informality in Eastern Europe: Structures, Political Cultures and Social Practices*. Bern: Peter Lang.
- Hale, H.E. (2015). *Patronal Politics. Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Polese, A., Rekhviashvili, L. (2017). Introduction: Informality and Power in the South Caucasus. *Caucasus Survey*, vol. 5, s. 1–10.
- Rothstein, B. (2011). *The Quality of Government: Corruption, Social Trust and Inequality in International Perspective*. Chicago: Univ. of Chicago Press.